

УДК 343.81

О.О. Стуловкандидат юридичних наук, доцент
Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОСТІ ПРИ НАДАННІ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗАСУДЖЕНИМ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ**

У статті висвітлено питання додержання законності та нормативного регулювання підстав і порядку надання психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі, порушення адміністрацією виправних колоній та іншим персоналом Державної пенітенціарної служби України вимог чинного законодавства щодо примусового лікування засуджених. Доведено необхідність законодавчого визначення порядку і місць лікування психічно хворих осіб, засуджених до довічного позбавлення волі.

Ключові слова: засуджений, позбавлення волі, психіатрична допомога.

I. Вступ

Аналіз наукових досліджень з кримінально-виконавчої тематики вказує на певний інтерес науковців до нових видів покарань, порядку й правил їх виконання та відбування, до ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи, практики застосування окремих інститутів кримінально-виконавчого права, додержання міжнародних стандартів поведінки з засудженими тощо. Водночас зовсім небагато наукових розвідок у такій сфері кримінально-виконавчої діяльності, як забезпечення адміністрацією кримінально-виконавчих установ законних прав засуджених на оплату праці, речове забезпечення, якісні харчування і медичну, в тому числі психіатричну допомогу. Між тим, проблеми неналежного медико-санітарного забезпечення, неякісного діагностування й лікування соматичних, онкологічних, інфекційних захворювань у засуджених до позбавлення волі, порушення при цьому їх прав і законних інтересів виникли не сьогодні. Особливої актуальності набуває проблема забезпечення прав і законних інтересів психічно хворих засуджених, які в силу зрозумілих причин самотужки не можуть їх захистити. Тому, у зв'язку зі взятими Україною на себе зобов'язаннями перед Радою Європи щодо реформування системи виконання покарань і приведення її до міжнародних стандартів, ця та інші означені проблеми лише загострюються, і саме тому потребують наукових розвідок.

Аналізуючи стан наукової розробки цієї теми, слід відзначити, що окремим аспектам правового й організаційного забезпечення медико-санітарного обслуговування засуджених до позбавлення волі приділяли увагу такі вчені, як В.А. Бадира, О.В. Бецул, І.Г. Богатирьов, Є.М. Бодюл, А.П. Гель, М.Я. Гуцуляк, Т.А. Денисова, О.М. Джужа,

О.Г. Колб, А.Х. Степанюк, Г.С. Семаков, О.О. Стулов, В.М. Трубніков, С.Я. Фаренюк, С.І. Халимон, І.В. Шмаров, І.Я. Яковець та інші. Але фундаментально, в т. ч. на дисертаційному рівні питання дотримання законності при наданні медичної, в т. ч. психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі, в Україні не досліджувались. І це одна з причин того, що "наука кримінально-виконавчого права фактично зайшла в глухий кут та значно відстає від проблем практики" [5, с. 7–11].

II. Постановка завдання

Метою статті є дослідження стану додержання законності при наданні психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі.

III. Результати

Починаючи з 1991 р. у сфері регулювання порядку й правил виконання та відбування покарань досягнуто певних успіхів. Новий Кримінально-виконавчий кодекс України (далі – КВК) [1] не тільки закріпив концептуальні основи правового регулювання виконання та відбування кримінальних покарань, але й суттєво оновив і вдосконалив кримінально-виконавче законодавство, відкрив широкі можливості для нових досліджень у цій галузі [2, с. 8]. Одні з останніх монографічних пошуків учених-пенітенціаристів були спрямовані, перш за все, на дослідження порядку виконання та відбування нових видів покарань, інші були присвячені окремим інститутам чи аспектам регулювання та практичної діяльності органів і установ виконання покарань. Значно менше наукових праць присвячено питанням практичної реалізації прав і свобод засуджених, гарантованих ч. 3 ст. 63 Конституції України: "Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду" [3, с. 24], і ст. 107 КВК [1, с. 49–50]. Між тим, практика сьогодні свід-

дчить про непоодинокі порушення прав і законних інтересів засуджених до позбавлення волі, що, безсумнівно, потребує наукового аналізу.

Так, аналізуючи законодавство про психіатричну допомогу можна дійти обґрунтованого висновку, що порядок надання стаціонарної психіатричної допомоги засудженим до позбавлення волі й усім іншим громадянам не повинен мати істотних відмінностей. Але наші дослідження практики його застосування у виправних колоніях вказують на цілу низку порушень, особливо щодо примусового поміщення і тримання засуджених у стаціонарі відомчого лікувального закладу.

Персонал виправних колоній завжди мав клопіт із засудженими з розладом психіки, але ця проблема з різних причин ніколи особливо не озвучувалась, а тому є актуальною для дослідників. Проведені дослідження свідчать, що в останні роки питома вага засуджених до позбавлення волі з психічними розладами коливалась від 3,5 до 4,5%. Так, станом на 01.07.2013 р. на профілактичному обліку медичних частин виправних колоній Управління ДПтСУ в Запорізькій області нараховувалось 283 такі особи. Ще 80 засуджених на той час перебували на обстеженні та/або лікуванні в стаціонарі Республіканської психіатричної лікарні (РПЛ) для засуджених до позбавлення волі при Вільнянській ВК № 20 – єдиному такому лікувальному закладі в системі ДПтСУ.

На наше переконання, тримання цих засуджених у РПЛ при ВК № 20 здійснюється без достатніх правових підстав. По-перше, організаційно-правові засади забезпечення громадян психіатричною допомогою визначені в Законі України “Про психіатричну допомогу” [4] (далі – Закон), який встановлює обов’язки органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування з організації надання психіатричної допомоги та правового й соціального захисту осіб, які страждають на психічні розлади, регламентує права та обов’язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги.

По-друге, в Україні гарантується презумпція психічного здоров’я. Згідно із ст. 2 Закону кожна особа вважається такою, яка не має психічного розладу, доки наявність такого розладу не буде встановлено на підставах та в порядку, передбачених цим Законом та іншими законами України.

По-третє, в КВК України можливість застосування до засуджених заходів медичного характеру передбачена у ст. 21, згідно якої: “1. Стосовно засуджених, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров’я інших осіб, та не пройшли повного курсу лікування, органами і установами виконання покарання здійснюється лікування.

2. Якщо під час відбування покарання буде встановлено, що засуджений захворів значеними в частині першій цієї статті захворюваннями та відмовляється від лікування, орган або установа виконання покарань вносить до суду подання про застосування до такої особи відповідного примусового лікування” [1, с. 10].

Отже, підставою для примусового лікування особи, в т. ч. засудженої до позбавлення волі, є підтверджені висновком фахівців психічний розлад чи психічне захворювання, внаслідок яких особа є небезпечною для оточуючих. Діагноз психічного розладу встановлюється відповідно до загальновизнаних міжнародних стандартів діагностики й Міжнародної статистичної класифікації хвороб, травм і причин смерті, прийнятих центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров’я для застосування в Україні. Діагноз психічного розладу не може базуватися на незгоді особи з існуючими в суспільстві політичними, моральними, правовими, релігійними, культурними цінностями або на будь-яких інших підставах, безпосередньо не пов’язаних зі станом її психічного здоров’я (ст. 7 Закону). Водночас, проведено анонімне анкетування засуджених і персоналу свідчить, що близько 10% направлень до РПЛ здійснюється в якості покарання недисциплінованих засуджених і так званих “борців за права”. Крім того, станом на 01.09.2013 р. в РПЛ трималось 10% засуджених з діагнозами: “розумова відсталість”, “легка розумова відсталість”, “помірно виражена ступінь дебільності”, які не представляють небезпеки для оточуючих.

У четверте, згідно зі ст. 4 вказаного Закону психіатрична допомога надається на основі принципів законності й добровільності. Однак проведені нами у 2006–2011 рр. дослідження не виявили жодного випадку надання засудженими добровільної згоди на стаціонарне лікування в РПЛ. Подальше (після обстеження і встановлення діагнозу) тримання засуджених у РПЛ також здійснювалось без належних правових підстав, оскільки відповідно до ст. 16 Закону у випадках, коли госпіталізація особи до психіатричного закладу в примусовому порядку визнається доцільною, представник психіатричного закладу, в якому перебуває особа, протягом 24 годин направляє до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву про госпіталізацію особи до психіатричного закладу в примусовому порядку. Але за даними Вільнянського районного суду ні заяви (передбачені Законом), ні подання (передбачені КВК) від лікарів РПЛ протягом останніх років до суду не надходили. Тож маємо підстави для висновку про

тривале безпідставне примусове тримання засуджених у стаціонарі РПЛ. Лише в серпні–вересні поточного року (після запиту прокуратури щодо підстав тримання цих засуджених у РПЛ) її персонал спішно взявся відбирати у своїх пацієнтів заяви про “добровільну” згоду на лікування у стаціонарі лікарні.

Але головне, на нашу думку, полягає в тому, що РПЛ при ВВК № 20 організована в порушення ч. 1 ст. 116 КВК України, згідно з якою, в місцях позбавлення волі організуються необхідні лікувально-профілактичні заклади, а для лікування засуджених, які хворіють на активну форму туберкульозу, – заклади на правах лікувальних. Іншими словами, функціонування в системі ДПтСУ психіатричного закладу на правах лікувального чинним КВК взагалі не передбачено, а отже діяльність РПЛ є незаконною!

Тривалий час неунормованою залишається й інша діяльність з медико-санітарного забезпечення засуджених до позбавлення волі, оскільки спільний наказ ДДУПВП і МОЗ України “Про затвердження нормативно-правових актів з питань медико-санітарного забезпечення осіб, які утримуються в слідчих ізоляторах та установах виконання покарань ДДПВП” від 18.01.2000 р. № 3/6 на підставі висновку МЮ України від 07.06.2004 р. № 3/26 був знятий з державної реєстрації, а нова редакція повної версії цього наказу до цього часу в МЮ України не зареєстрована. Така невизначеність викликає сумніви в легітимності окремих дій медперсоналу кримінально-виконавчих установ, а також прокуратури й суду при застосуванні до засуджених ст. 84 КК України (звільнення у зв’язку з психічними захворюваннями), перелік яких містився в Наказі № 3/6.

IV. Висновки

1. Головними причинами порушення прав засуджених є: а) невідповідність окремих положень чинного КВК України положенням ч. 3 ст. 63 Конституції України й міжнародним стандартам поведіння із засудженими та ув’язненими; б) невиконання персоналом ДПтСУ, в т. ч. медичним персоналом положень ч. 2 ст. 19 Конституції України щодо обов’язку органів влади, їх посадових осіб “діяти лише на підставі, в

межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України” [3, с. 10].

2. Оскільки чинний КВК не передбачає організації в системі ДПтСУ закладів на правах лікувальних для психічно хворих засуджених до позбавлення волі на певний строк, то такі особи, які стали небезпечними для оточуючих і потребують стаціонарного лікування, повинні судом звільнитись від відбування покарання на підставі ст. 84 КК України з подальшим примусовим лікуванням у спеціалізованих закладах МОЗ України з відповідним режимом тримання.

3. До психічно хворих засуджених до позбавлення волі, які не є небезпечними для оточуючих, але відмовляються добровільно лікуватись, суд за зверненням адміністрації виправної колонії на підставі ч. 1 ст. 94 КК України може застосовувати примусовий захід медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку, яка має надаватись лікарями-психіатрами медичних частин виправних колоній.

Водночас потребує законодавчого визначення порядок та місце лікування хворих на тяжкі психічні розлади чоловіків, засуджених до довічного позбавлення волі, звільнення від відбування покарання яких на підставі ст. 84 КК України є проблематичним.

Список використаної літератури

1. Кримінально-виконавчий кодекс України. – Х. : Одиссей, 2012. – 88 с.
2. Богатирьов І.Г. Українська пенітенціарна наука : монографія / І.Г. Богатирьов. – Х. : Харків юридичний, 2008. – 294 с.
3. Конституція України : чинне законодавство станом на 5 вересня 2011 р. : (Відповідає офіц. текстові) – К. : Алерта ; ЦУЛ, 2011. – 96 с.
4. Про психіатричну допомогу : Закон України від 22 лютого 2000 року № 1489-III / Верховна Рада України // ВВР. – 2000. – № 19. – Ст. 143.
5. Штанько І.В. Нагальні проблеми підвищення ефективності діяльності кримінально-виконавчої системи / І.В. Штанько // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. – К. : КІВС, 1996. – № 1. – С. 7–11.

Стаття надійшла до редакції 30.04.2013.

Стулов А.А. Проблемы обеспечения законности при оказании психиатрической помощи осужденным к лишению свободы

В статье рассматриваются вопросы соблюдения законности и нормативного регулирования оснований и порядка предоставления психиатрической помощи осужденным к лишению свободы, нарушения администрацией исправных колоний и другим персоналом Государственной пенитенциарной службы Украины требований действующего законодательства о принудительном лечении осужденных. Доказана необходимость законодательного опреде-

ления порядка и мест лечения психически больных, осуждённых на пожизненное лишение свободы.

Ключевые слова: осужденный, лишение свободы, психиатрическая помощь.

Stulov A. Problems of the rule of law in the provision of mental health care sentenced to imprisonment are considered in the article

The questions of the rule of law in the provision of mental health care sentenced to imprisonment are considered in the article.

Based on the researches author drawing attention of scholars and practitioners to improper regulation of reasons and procedures for providing mental health care to inmates in prison, violations of penal administration and other staff of the State Penitentiary Service of Ukraine with current legislation on compulsory treatment of prisoners.

Attention is focused on the following important points:

1) order of provide mental health care to the convicted and other citizens practically no different from the Law of Ukraine "On Psychiatric Care";

2) the presumption of mental health is guaranteed in Ukraine;

3) psychiatric care is provided on the basis of legitimacy and voluntary compliance with Art. 4 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Care";

4) forced treatment of mental illness is only carried out by the court decision.

The author examining the legality of referral to examination and treatment of persons sentenced to imprisonment, insisting that the Republican Psychiatric Hospital in Vilnyansk penal colony № 20 operating illegally because the current Penal Code of Ukraine does not provide for the organization of prison facilities on the rights of inpatient treatment for mental health care to inmates. And therefore provides patients with severe mental illness discharge from penal colonies under Art. 84 Criminal Code of Ukraine with subsequent referral to specialized institutions of the Ministry of Health of Ukraine with the relevant regime of detention. Simultaneously, the author pays attention to the need for legislative determination of the manner and place of treatment of mentally ill persons sentenced to life imprisonment.

Key words: convist, imprisonment, psychiatric care.